

Isaac Olsen – lærer og forkynner

Isaac Olsen – Teacher and Preacher

Randi Hege Skjelmo

Førsteamanuensis, Institutt for lærerutdanning og pedagogikk, UiT Universitetet i Tromsø
randi.skjelmo@uit.no

Liv Helene Willumsen

Professor, Institutt for historie og religionsvitenskap, UiT Universitetet i Tromsø
liv.willumsen@uit.no

ABSTRACT

Isaac Olsen was a Norwegian person who went to Finnmark at the beginning of the 1700s and worked there as teacher and preacher among the Sami population until 1716. He wrote a copybook which is preserved today in the Museum of Cultural History, Norway. Parts of this copybook have been published, but the parts on which this article is based, have not been published previously. Mostly written in his own hand, the copybook contains his lectures on history and mythology as well as religious texts for teaching purposes. In addition, the book contains some official documents related to his stay in Finnmark, among other Isaac Olsen's instructions for his work, issued by the Nidaros bishop Peder Krog, Olsen's supplications to the Finnmark government officials and their responses to the supplications. The book also contains texts related to contemporary popular culture, such as moral stories, ghost stories and popularized religious texts. The article focuses on the way Isaac Olsen performed his work. At the time, school teaching and mission work went hand in hand, so that Isaac Olsen's work may also be seen as mission work in Finnmark prior to the formalized mission.

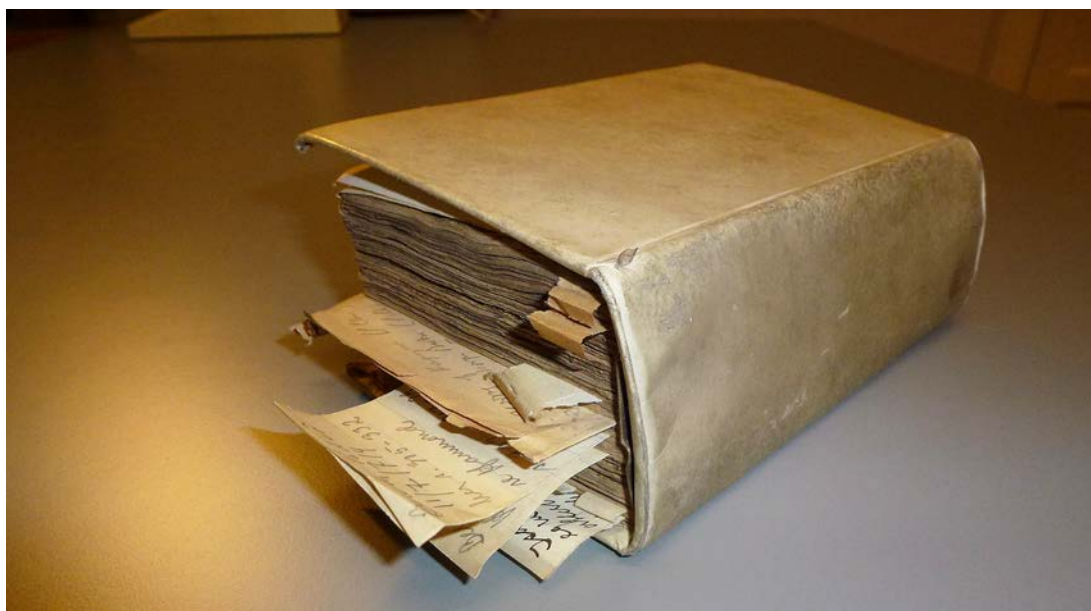
ISAAC OLSEN

Isaac Olsen (ca. 1680–1730) var en norsk person som kom til Finnmark som lærer på en prestegård like etter 1700 og virket som forkynner og lærer blant den samiske befolkningen fram til sommeren 1716. Da møtte han Thomas von Westen, som var på sin første misjonsreise nordover. Isaac Olsen fulgte med von Westen tilbake til Trondheim for å undervise de misjonsarbeidere som der skulle utdannes. I tillegg skulle Isaac Olsen oversette religiøse tekster til samisk. Han ble også kalt ned til København av Misjonskollegiet, både for å

informere om forholdene blant den samiske befolkningen nord i Norge, og i tillegg arbeide videre med oversettelse av religiøs litteratur til samisk. De siste år av sitt liv arbeidet Isaac Olsen ved Vår Frue kirke i Trondheim.

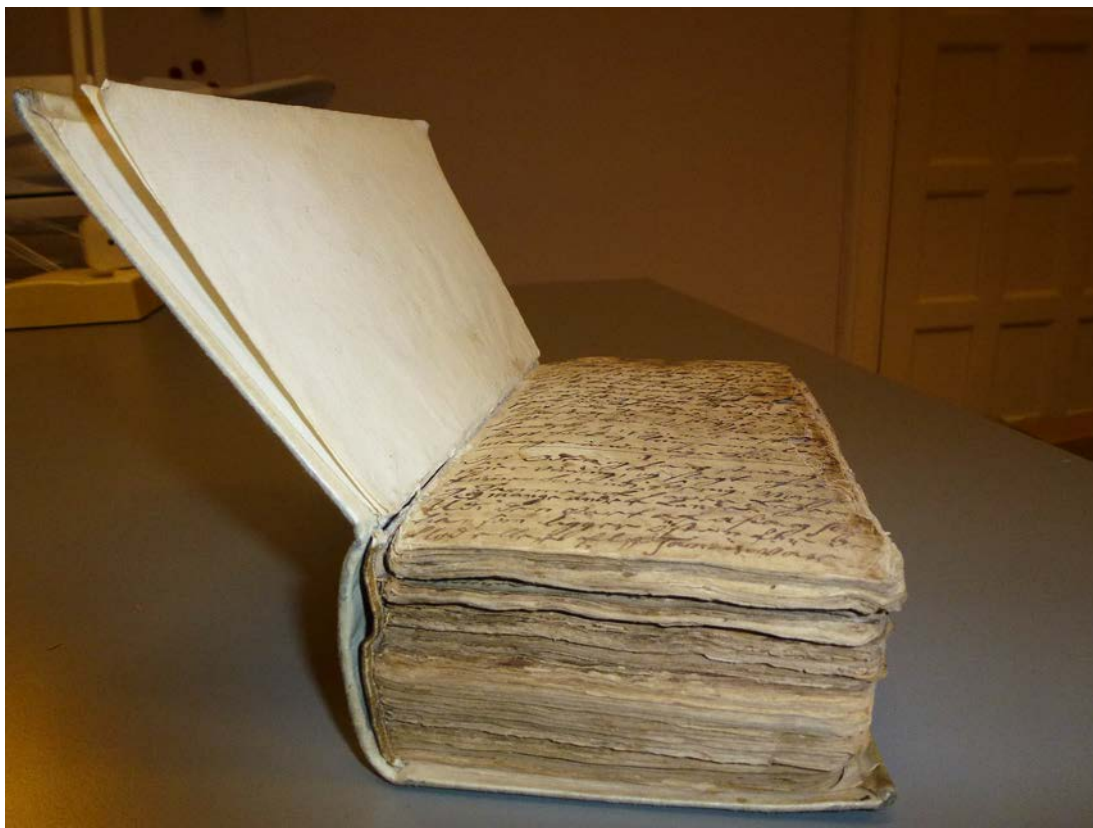
Isaac Olsen etterlot seg en håndskrevet kopibok på nærmere 1000 sider, som befinner seg i Kulturhistorisk Museum i Oslo. Vi vil i denne artikkelen gå inn på innholdet i deler av kopiboken og både presentere og analysere det tankegodset som trer fram.¹ Særlig vil vi fokusere på de synspunkter han legger fram knyttet til sin virksomhet som lærer og forkynner i Finnmark i årene før den offisielle misjonen, på Misjonskollegiets initiativ, tok til i det nordlige Norge. Isaac Olsens kopibok kan deles i tre deler. Artikkelen vil gjøre bruk av de to første delene. Første del av Isaac Olsens kopibok har et omfang på 195 sider. Andre del omfatter 573 sider. Dette betyr at det tekstgrunnlaget vi bygger på i det følgende, omfatter $\frac{3}{4}$ av hele kopiboken.

Illustrasjon 1: Isaac Olsens kopibok lukket. Boken befinner seg i Kulturhistorisk Museum i Oslo. Foto: Randi Hege Skjelmo og Liv Helene Willumsen.



1. Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, Isaac Olsens kopibok. I de transkriberte tekstene som er sitert i denne artikkelen, benyttes følgende tegn og forkortelser: // sideskift; (...) rund parentes ved utelatte bokstaver og utelatte ord i tekst, for eksempel ved forkortelse og vanskelig lesbare bokstaver som er satt inn ut fra sannsynlig visuell og kontekstuell fortolkning; [...] skarp parentes betegner transkriptørs kommentarer; alle ord av latinsk opphav er kursivert. Takk til professor Synnøve des Bouvrie for hjelp med fortolkning av ord av latinsk opphav.

Illustrasjon 2: Isaac Olsens kopibok åpen. Den håndskrevne boken er på nærmere 1000 sider.
Foto: Randi Hege Skjelmo og Liv Helene Willumsen.



HISTORIOGRAFI

Av Isaac Olsens kopibok er det deler som er publisert, mens første del av kopiboken aldri har vært gjenstand for publisering eller forskningsarbeid. Historiografisk kan tidligere forskning knyttet til Isaac Olsen og begynnende misjon i Finnmark sammenfattes på følgende måte: Teologen Povel Resen skrev etter sin befarung i Finnmark i 1706 en innberetning til kongen om landsdelens tilstand. Denne er blitt utgitt i bokform av Anders Løøv, Margrethe Løøv og Åke Jünge (2014).² Hans Skankes *Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ* (1730) er det neste arbeidet som er naturlig å nevne. Skankes dokument finnes i original i Det Kongelige Bibliotek i København, og dette manuskriptet er publisert i trykt form.³ Isaac Olsens nedtegnelser har også vært av interesse for Major Peter Schnitler, som arbeidet med oppmåling av grensene på Nordkalotten, et forarbeid til Lappekodisillen av 1751.⁴

2. Publisert av Samien Sijte, Snåsa.

3. Skanke, Hans (1943). «Epitomes», 179–224, i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter: 1* (Oslo: A. W. Brøgers boktrykkeri).

4. Hansen, Lars Ivar og Tom Schmidt (1929–1985). «Innledning», s. 13–16, i *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*, B. 1–3 (Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt). Bind 3 er redigert av Peder sen, Steinar (2006). *Lappekodisillen i nord 1751–1859: fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grensepering og samisk ulykke* (Tromsø: Avhandling for dr.philos., Universitetet i Tromsø).

Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, opprinnelig nedskrevet i perioden 1742–1745, er utgitt med kommentarer og noter i tre bind av Norsk historisk kjeldeskrift-institutt i perioden 1929–1985. Først utgitt var bind II i 1929, med Just Qvigstad og K. B. Wiklund som redaktører. Den neste utgivelsen var bind I i 1962, redigert av Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Bind III kom i 1985, redigert av Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. I dette bindet har Hansen skrevet en omfattende innledning.⁵ Videre vil vi nevne Hans Hammonds omfattende verk *Nordisk misjonshistorie* (1787), som han arbeidet med i flere tiår. Hos Hammond er det innfelt en transkripsjon av en tekst hentet fra Isaac Olsens kopibok, nemlig prosten Ludvig Christian Paus' «Instrux for Helligdags Vægterne» (1711).⁶ Videre har Daniel Thrap gitt et viktig bidrag til forskningsfeltet gjennom boken *Thomas von Westen og Finne-Missjonen* (1882). I tillegg har Just Qvigstad i flere publiserte arbeider gjengitt lengre tekstfragmenter fra Isaac Olsens kopibok.⁷ Et tidlig arbeid av Qvigstad omhandler Nærø-manuskriptet, «Relation Anlangende Find-Lappernis, saavel i Nordlandene og Finmarken», opprinnelig skrevet av sognepresten i Nærø, Johan Randulf (1723).⁸ Generalkirkeinspektør Erich Johan Jessen (1705–1783), som for en periode bekleddet et embete som var kortvarig – det eksisterte kun fra 1737 til 1791 – er et navn som tidvis blir knyttet til det korpus av beskrivelser som eksisterer om samenes trosforhold. Jessen har skrevet «Afhandling om de norske finners og lappers hedenske religion».⁹ Imidlertid er hans avhandling ifølge Qvigstad helt og holdent basert på Hans Skankes manuskript «Epitomes».¹⁰ Ut fra våre studier av relevante håndskrifter knyttet til det tidlige misjonsarbeidet i Finnmark, ser vi at det har vært stor interesse blant vitenskapsmenn for å få sitt navn knyttet til publisering av originalt kildemateriale.

Enn videre har O. Solberg og Martha Broch-Utne ved daværende Etnografisk Museum i Oslo hatt tilgang til og arbeidet aktivt med Isaac Olsens kopibok. Broch-Utne har transkribert sekvenser fra kopiboken, noe som ligger til grunn for publisering av artiklene «Finnernis Afgudssteder» og «Relation om Lappernes Afguder og Vildfarelser» i serien *Nordnorske Samlinger* (1934), der introduksjon til Isaac Olsens arbeid også foreligger.¹¹ Kristian Nissen skrev en artikkel om Isaac Olsen i *Norsk biografisk leksikon* (1949). Adolf Steen har i sitt omfattende verk, *Samemes kristning og Finnemisjonen til 1888* (1954), levert et viktig bidrag til den tidlige misjonens historie.

5. I innledningen, s. VII–XLIV, gjør Lars Ivar Hansen rede for realhistorisk bakgrunn, skattlegging og tilnæringsmåter og prinsipper i siste fase av grenseoppjøret mellom Norge og Sverige.
6. Hammond, Hans (1787). *Den Nordiske Missions-Historie* (Kiøbenhavn: Gyldendalske Forlag), 28–24.
7. Qvigstad, Just (1903). *Kildeskrifter til den lappiske mytologi* (Vol. 1903, no. 1, Skrifter (Det Kongelige norske videnskabers selskab: trykt utg.)). Trondhjem: Selskabet. s. 1–90; Olsen, Isaac, & Qvigstad, Just (1910). *Om lappernes vildfarelser og overtro* (Vol. 1910, no 4, Skrifter (Det Kongelige norske videnskabers selskab: trykt utg.)). Trondhjem: Selskabet. s. 3–101; Qvigstad, Just (1926). «Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen», i Just Qvigstad (red.). *Zur Sprach- und Volkskunde der Norwegischen Lappen*, b. 5 (Oslo: A. W. Brøgger) s. 317–356.
8. Qvigstad 1903, 6–63.
9. Del av Knud Leem (1767). *Beskrivelse over Finnmarkens lapper* (København: Det Kongel. Wæysenhuses Bogtrykkerie af G.G. Salikath). Nyutgave 1975.
10. Qvigstad 1903, s. 88.
11. Solberg, O. og Martha Broch-Utne (red.) (1938). «Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter», *Nordnorske Samlinger* 1 (1938), s. 134–140. I tillegg er i *Nordnorske Samlinger* publisert følgende tekster med relasjon til det tidlige misjonsarbeidet: «Thomas von Westens undersøkelse til runeboomens forklaring», b. 5, 225–244; «Tredie Anhang. Runeboomens betegnelse, med sine characterer og fortolkelse», *Nordnorske samlinger*, b. 5, 245–247; «Recension af alle Lappiske Ord og Terminis, som i Missions-Historie ere anførte», *Nordnorske Samlinger*, b. 5, 248–256.

Går man så til nyere forskning, ser man at utdrag av Isaac Olsens kopibok er kjent og anvendt av flere forskere som har studert den samiske kulturs mangeartede uttrykksformer. Ørnulf Vorren og Hans Kristian Eriksen refererer til Isaac Olsens kopibok i sitt arbeid om samiske offersteder.¹² Det er kommet en nyutgivelse knyttet til Isaac Olsen med tittelen *Samemisjonæren Isaac Olsen (1680–1730) og hans «Underdanigst Undrettning om Norlanddenne»* (1718). Dette manuskriptet, som dreier seg om det sørsamiske området, er utgitt i bokform av redaktør Anders Løøv (1994).¹³ Anton Hoem gir i sin dyptpløyende studie med utgangspunkt i Varanger, *Fra noaidiens verden til forskerens* (2007), nye perspektiver til kulturforskning gjennom å trekke de lange linjer. Tre nye forskningsarbeider nevner Isaac Olsen; Alan Hutchinsons kapittel «Samemisjon og samepolitikken» i *Nordlands historie* (2015),¹⁴ Siv Rasmussens doktoravhandling *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid: En komparasjon mellom Finnmark og Torne Lappmark* (2016)¹⁵ og Dikka Storms artikkel «The Complex Religious Situation in the Mission District of Senja and Vesterålen in the Early Eighteenth Century».¹⁶

NY KUNNSKAP I ARTIKKELEN

Det som er interessant og som vi vil framheve i denne artikkelen, er at alt som hittil har vært publisert og omskrevet fra Isaac Olsens kopibok, stammer fra kopibokens Del II og Del III. Imidlertid er Del I fraværende, og blir faktisk for første gang studert i denne artikkelen. En mulig grunn til at Del I fram til nå har vært utelatt av forskere, er oppgitt av Just Qvigstad i «Kildeskrifter til den lappiske Mythologi», der han omtaler kopibokens første del som en «verdiløs historisk Indledning».¹⁷ Denne vurderingen er vi absolutt ikke enige i. Vi vil derfor i denne artikkelen inkludere Del I av kopiboken, da det er et originalt og upublisert dokument. Vi har selv transkribert kopiboken, og etter vårt syn vil det å gå til en originalkilde som vi her har gjort, være mer fruktbart enn utelukkende å basere seg på trykte publikasjoner.¹⁸ Vi vil argumentere for at Isaac Olsen var en betydelig premissleverandør og kunnskapsleverandør når det gjaldt opptakten til misjon blant samene i Finnmark. Han kom til Kjølvik på Magerøy i Finnmark like etter år 1700, og utvidet raskt sitt virkeområde til store deler av Øst-Finnmark. Der reiste han omkring og underviste, og han bodde sammen med den samiske befolkning mens han utøvde sin gjerning. Isaac Olsen lærte seg raskt samisk slik at han kunne kommunisere med den samisktalende befolkningen, og han fikk på den måten et meget tidlig og unikt innblikk i deres livspraksis. I sin kopibok er han den aller første i Norge til å nedskrive samiske navn på offerplasser, på djev-

12. Vorren, Ørnulf og Hans Kristian Eriksen (1993). *Samiske offerplasser i Varanger*, Tromsø Museums skrifter, XXIV (Tromsø: Nordkalott-Forlaget).

13. Publisert av Samien Sijte, Snåsa.

14. Hutchinson, Alan (2015). «Samemisjon og samepolitikken» i Alan Hutchinson og Åsa Elstad, *I Amtmandens dager*, Alf Ragnar Nielssen (red.), *Nordlands historie 2* (Bergen: Fagbokforlaget), s. 185–207.

15. Doktoravhandling ved UiT, Universitetet i Tromsø. Om Isaac Olsen se s. 57–60.

16. Høgetveit Berg, Sigrun, Rognald Heiseldal Bergesen og Roald E. Kristiansen (red.) (2016). *Towards a Protestant North*, vol. 2 i *The Protracted Reformation in Northern Norway* (Hannover: Wehrhahn Verlag), Serie TROLL 14, s. 173–203, på s. 173.

17. Just Qvigstad (red.), «Kildeskrifter til den lappiske Mytologi», i *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter*, 1903, nr. 1, s. 1–90, på s. 84.

18. Avfotografering og transkripsjon av Isaac Olsens kopibok er gjort i perioden 2015–2016.

ler, på tradisjoner og den kristne bønne Fadervår. Den særegne kunnskapen som han på et tidlig tidspunkt satt inne med, gjorde ham ettertraktet i mange offisielle sammenhenger, for prosten, fogden og amtmannen i Finnmark, for biskopen i Trondheim og ikke minst for Misjonskollegiet i København. Det er disse punktene som gjør at vi mener Isaac Olsen er en høyst interessant person både hva angår tidlig misjon, men også tidlig utdanning i vårt land. Vi vil i det følgende gå inn på Isaac Olsens virke som lærer og forkynner, og i første omgang konsentrere oss om hvem han var som lærer.

LÆREREN

Da Isaac Olsen kom til Finnmark, hadde han i sin bagasje en ufullført katedralskole fra Trondheim. I samtiden ble Trondheim Katedralskole regnet som en meget bra skole på grunn av sine kunnskapsrike og dyktige lærerkrefter. Det å utøve en lærergjerning fordret at Isaac Olsen måtte vurdere sitt kunnskapsarsenal og tilrettelegge sitt undervisningsstoff på en høvelig måte for den målgruppen han skulle undervise. Og det er her kopibokens første del kommer oss til hjelp i dag, når vi skal danne oss et bilde av og få en forståelse for hvem Isaac Olsen var som lærer. Gjennom studiet av kopibokens første del får vi et innblikk i hva slags stoffområder Isaac Olsen så på som vesentlige og hva slags formidlingsmessig modus han inntok i sitt lærervirke. Vi fortolker kopibokens Del I som en samling av tekster, et underlag Olsen har brukt for å forberede og gjennomføre sin undervisning. I det følgende vil vi gå inn på en drøfting av innhold som er basert på kopibokens første del og som ikke tidligere har vært gjenstand for forskning.

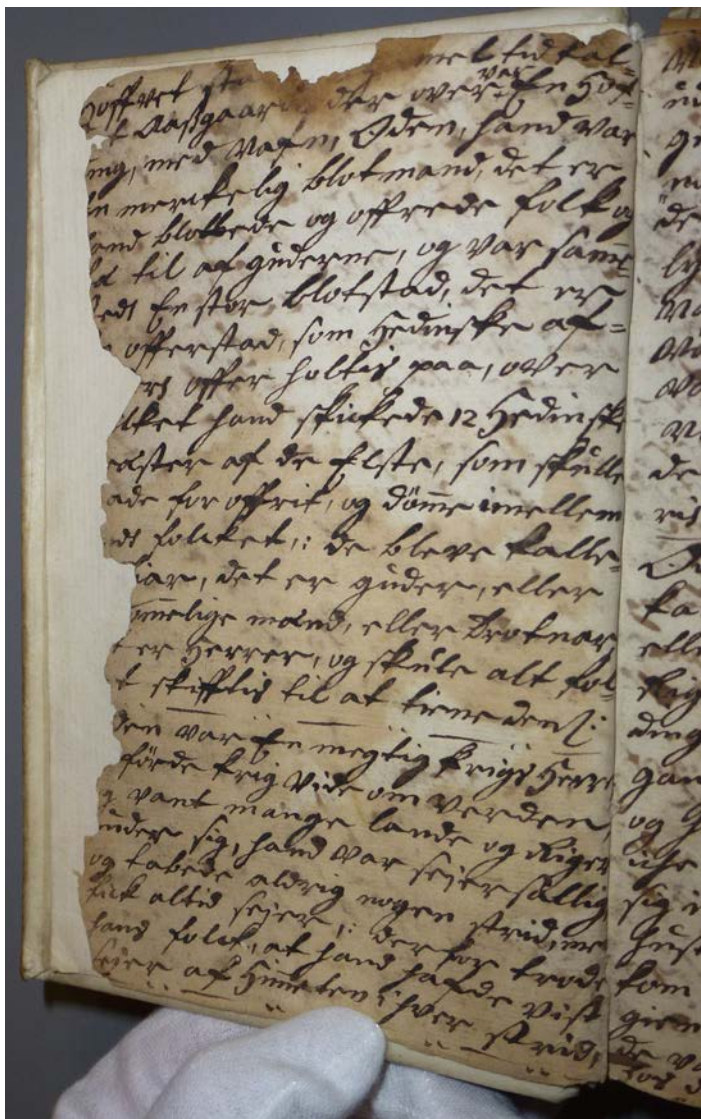
Det norrøne og Odins trolldomskunst

Den historiske strengen er tydelig og dominerende i det stoffet som er innført i kopiboken. Særlig kommer Isaac Olsens fascinasjon for den norrøne verden fram, og han benytter i sine nedtegnelser en klart fortellende stil:

(...) gammel tid kal(de)t Aaßgaard, der over var En Höf(di)ng, med Nafn, Oden, hand var En merckelig blotmand, det er hand blottede og ofrede folck og fæ til afguderne, og var sam(m)e [st]edt En stor Blotstad, det er [En] offerstad, som Hedenske Af[gude]rs offer holtis paa, over [hvi]lket hand skickede 12 Hedinske [P]ræster af de Elste, som skulle [.]ade for offrit, og döm(m)e imellem [al]dt folcket: de bleve kalle[de] []iar, det er guder, eller [gudd]om(m)elige mænd, eller Drottnar, [de]t er Herrer, og skule alt Fol[ke]t skifftis til at tiene den(nem) [O]den var En megtig krigsherre, förde krig Vide om Verden, [o]g vant mange lande og Riger under sig, hand var sejersallig, og tabede aldrig nogen strid, men fick altid sejer: derfor trode hans folck, at hand hafde vist sejer af Him(m)elen i hver strid,¹⁹

19. Isaac Olsens kopibok, Del I, s. 2; heretter forkortet til IO kopibok.

Illustrasjon 3: Fra kopibokens første del, side 2. Foto: Randi Hege Skjelmo og Liv Helene Willumsen.



For en lærer er et stoff som dette anvendbart, og måten det legges fram på, viser at her tenkes det dramaturgi samt god og spennende formidling. Odin er mektig og vinner i strid ute i verden, også mot et stort og mektig folkeslag: «I den tid bekrigede de Rom(m)ere mange steder og lande, og tvingde alle folck under sig, og mange // Höffdinge r[eiste] af deris lande».²⁰ I denne fortellingen beror Odins seier ikke bare på fysisk makt, det er også andre aspekter knyttet til hans helteskikkelse:

Men fordi at Odin var En troldmand, og kunde spaa og viste hand at hans afkom(m)e skulle vide regere over den Norder part i verden, hvilcket ogsaa skiede sidden, thi sætte hand sin(n)e bröder Ve og Villi over Aasgaard, og drog saa vester til garderige det er RysLand, og der fra til Saxen, og

20. IO kopibok, Del I, s. 5–6.

indtog Landet vide omkring, og sætte sin(n)e sön(n)er der over, skiold hans sön sætte hand over Danmark.²¹

Odins trolldomskunst framstilles som avgjørende for hans framgang, og hans læremester er en mektig fyrste som blant annet bidrar til at et viktig forbund inngås i svenske Gotland:

Der Odin spurde at Gylfa udj svenske gotLand, hafte Et godt Land, drog hand Öster til han(n)em, og gjorde de En forligelse og for bund, thi Gylfa tenckede vel, at hand iche hafte magt, til at staa imod asianerne, de prøvede mange konster med vær andre met troldom og koglerij, og anden saadan hand og altid vare asianerne de andris mestere, thi Odin deris mester // er og anfører er udlært af Dievelen self.²²

Den norrøne historien framtrer også i de store sveip som males, der et bilde av de nordiske lands styring og organisering framtrer. Odin bosatte seg i Sigtuna og innsatte sønnen Njord i Uppsala, og også Tor, Frøy og Balder fikk sine områder. Disse eksemplene fra historieframstillingen viser en lærer som var fantasirik og hadde fortellerglede, men også en lærer som ville tilkjennegi noe om hvordan den omliggende verden og landene var blitt til.

På slagmarken er Odin og hans hær uovervinnelige. Han kunne gjøre sine fiender blinde, døve og redde, og han gjorde det slik at deres våpen ikke kunne bite på noe, «men hans Egit folck gienge fram uden brynje og Harnisk, saa galne og glubske, som vilde hunde – eller ulfve, og stercke som biörne eller tiure, og slog ihjel for foedt, og hvercken staal eller Jærn kunde // bide paa dennem, det blef kaldet bersercker gang det er kiempe gang.»²³

Sammenhengen mellom norrøn og samisk trolldomskunst

Illustrasjon 4:

Imidlertid er det ikke nok at Odin vinner kamper ute på den fysiske slagmarken. Et annet aspekt ved den norrøne kulturen som framheves, er diktning og skaldskap. På den ene siden er dette framstilt positivt, men på den andre siden skjer der en endring i framstillingen innholdsmessig etter som teksten vokser fram, slik at et atskillig mørkere og mer farlig stoff får komme til overflaten. Det samiske koblet til Odins trolldom trer sterkere fram etter hvert og kommer konkret til syne i de skriftlige formuleringene. Det er som et vendepunkt vi ser i teksten i slutten av sitatet nedenfor:

Der Odin var kom(m)en med sin(n)e guder, det er hand stald brødr // Troede det var sandhed, disligeste tallede hand alt ved Riim, lige som dict, Riim og viser og sange nu ere gjorde, saa at mand hafde lyst til at höre hans talle, og hand og hans Hoptguder, som var han(nes) nærmeste i Raadet, kaldedes derfor *poeter*, og deilige sangs og visers Dictere, begyndere og mestere og alle troldoms konster begynte af dennem, i Nordlandene og i den Norder part af varden [sic].²⁴

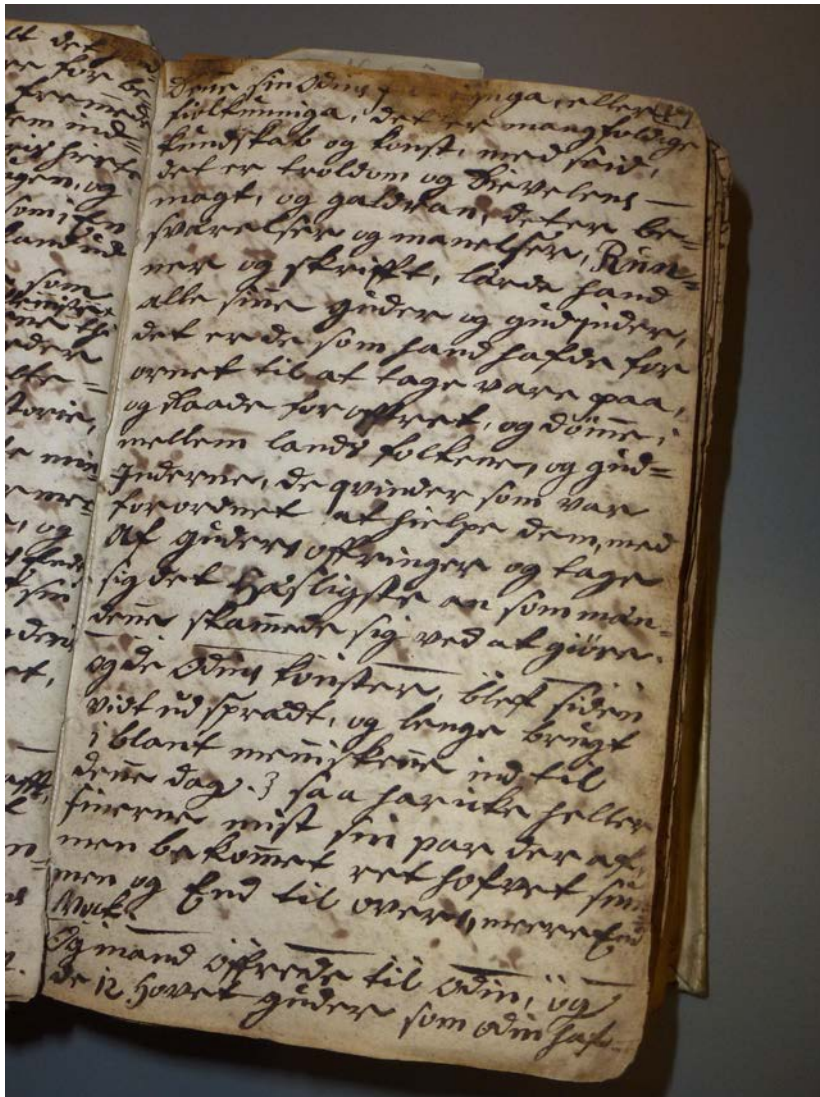
21. IO kopibok, Del I, s. 6.

22. IO kopibok, Del I, s. 6.

23. IO kopibok, Del I, s. 8–9.

24. IO kopibok, Del I, s. 7–8.

Illustrasjon 4: Fra kopibokens første del, s. 14 der vi ser en sammenligning mellom det Isaac Olsen oppfatter som norrøn tro og forestillinger blant samene. Foto: Randi Hege Skjelmo og Liv Helene Willumsen.



Den samme koblingen mellom Odins trolldomskunst – «hand blef der af kaldet seidmader, det er En troldmand, saa som troldmænd Endnu kaldis paa gl: Norsk maall»²⁵ – og samisk trolldomskunst er gjentatt i kopibokens tekst, og flere av hovedelementene i det som ut fra andre samtidige kilder framstilles som samisk trolldomsutøvelse, er i kopiboken tydelig utpekt. For eksempel nevnes onde konsekvenser av trolldomsgjerninger; forgjøring til skade på liv eller forstand eller det å berøve noen deres styrke og gi den til andre. Men også nevnes at Odin kunne innhente kunnskap fra steder langt borte, «der ved kunde hand vide hvorledis det skulle gaa hans krigs folck, og andre tilkommendis tingester».²⁶ I tillegg framheves evnen til helbredelse og motmagi, det å motvirke trolldom som er satt på noen

25. IO kopibok, Del I, s. 11.

26. IO kopibok, Del I, s. 11.

eller noe. Denne Odins kunst blir så i kopiboken direkte og uten forbehold koblet til det samiske: «dette [er] finnernes rette art og Natur».²⁷

Odin bygges opp som en komplett helteskikkelse som har sin suverenitet gjennom å overvinne også død og forgjengelse. Og nettopp i denne overskridelsen av den fysiske verden er det at kopibokens framstilling kan bevege seg over i en annen metafysisk dimensjon, der omskaping og reise ut av kroppen til fremmede steder beskrives: «Odin kunde og forvende sin Ham og skickelse, og hans leggeme laag lige som det hafde været dødt eller sovet, siuntis da at være En fugel, eller Diur, fisk eller orm og kunde i En liden stund, fare vide i andre lande, for sig self, eller andre og føre tidender derfra.»²⁸ Dette knytter Isaac Olsen direkte til forestillinger om utøvelse av samisk magi som går i arv i slekten. Det dreier seg både om Odins herredømme over elementene, han kan «udslücke Jld, stille Havet og omvende vær og vind, hvort hand vilde, og Reise og stille det, hvilket finnerne Endnu giöre, og arfver den konst effter hver andre i slegten.»²⁹ Han visste også hvor rikdommer befant seg under jorden, «Odin Viste og hvor guld eller sølf, eller andet saadant var skiult i Jorden».³⁰ I tillegg framheves Odins evne til å vekke opp dødnings under jorden og sette dem på en haug. Derfor ble han kalt «Drauga-Drotten, eller Hauga Drotten, det er Jengangers, dødnings og giengangeris eller Höygers Herre eller gud».³¹ Denne kunsten omtales som «finnernes rette art og tro og Religion, som de have arvet effter han(n)em hvilket Endnu brugis, og hvem der icke will Endnu ved tage, den arvelige konst som dem til falder effter deris af döde slegt, dend bliver strax dræbt af de smaa Dievele som med følger trold konsten».³² Denne kunnskapen som Odin var i besittelse av, gjaldt både å oppvekke dødnings, men også å binde de som var haugtatt; han kunne ved hjelp av «Riim eller vers, ord og besværrelser op Lade Jorden og bierge og stier og Höyer, og binde dem som der // boede inde.»³³

Ut fra Odins befaling skulle de døde brennes, «hvis gods og pendinge de brænte med de döde, det skulle og følge dem til vallhalden».³⁴ Og etter de ypperste menn skulle man lage gravhauger «til en Evig Hukomelse, og give dem Nafn af de döde».³⁵ Etter de som hadde bedrevet manndoms gjerning «skulle mand op reise sejers steen(n)e eller strids steen(n)e, hvilcken sæd blef siden ved holden, i lang tid. Og skulle mand offre til guderne, tre gange om aarit».³⁶ I kopiboken gjentas det at ofring til gudene holdes «ved makt» i lang tid, en tro på at grensen mellom levende og døde kan forseres. Dersom ofringen er tilfredsstillende, skjer det slik det beskrives ved Odins gravferd, «at jo Höyre at Rögen slog op i Lufften, jo yperligere blef den döde tagen imod af guderne.»³⁷

På samme måten som Odins to ravner hver dag henter kunnskap ute i verden, framstilles det slik at samene også har slike tjenere, og at det er mange likhetstrekk mellom det nor-

27. IO kopibok, Del I, s. 11.

28. IO kopibok, Del I, s. 9.

29. IO kopibok, Del I, s. 9.

30. IO kopibok, Del I, s. 12.

31. IO kopibok, Del I, s. 10.

32. IO kopibok, Del I, s. 10.

33. IO kopibok, Del I, s. 12–13.

34. IO kopibok, Del I, s. 15.

35. IO kopibok, Del I, s. 16.

36. IO kopibok, Del I, s. 16.

37. IO kopibok, Del I, s. 19.

røne og det samiske når det gjelder trolldom: «Og saadant udrettet hand [Odin] ved rim og vers, og dict og ord, som galdr er kaldis, thi bleve asianerne kallede galdremestere, og Runemester // Hvilket er E[...] i fudt [sic.] flor hos finnerne og brugis stedze og altid.»³⁸ Parallellen mellom det samiske og det norrøne når det gjelder trolldom, utdypes ytterligere: «disþe og alle andre for bemelte konster er icke frem(m)ede for finnerne, men er dem indplantet og indgroed i deris hierterod, og ind tröckt og ind hugen, og ind groven i deris hierte som i En Jerne stiel som aldrig kand udsletis.»³⁹ Her ser vi tydelig at den røsten som bærer Isaac Olsens budskap fram, mener å knytte samisk trolldom til førkristne forestillinger, og han ønsker å fremme en forståelse av og et innstendig uttrykk for at denne trosoverbevisningen i den samiske kulturen må bekjempes. Historien om Odin er «derfore lige som den(n)e historie var skrefven alleniste om finnerne, thi de fulkom(m)eligen, fuldbyrder og udretter alle indbemelte Poster og pu[n]cter i den(n)e Historie».⁴⁰ Forestillingene som er utbredt blant samene, er ifølge framstillingen i kopiboken djevelens verk og nødvendig å bekjempe, men der finnes også et eneste botemiddel: «End i dom(m)edag, meere og iche mindre, thi de og Dievelen haver mere til lagt, En taget i fra, og bliver holdet ind til verdens Ende om gud icke besynderlig med sin almægtighed udretter det, og deris sprog bliver dem i fra taget, ellers skier det icke.» [Artikkelforfatternes kursivering.]⁴¹

For iverksettelse av trolldommen i Odins univers var ikke kjønn uvesentlig. Både kvinner og menn kunne utøve trolldom, blant annet nevnes at Visbur lot hente «huld trolldom kon(n)e at hun skulle for giöre deris fader».⁴² Og kvinner ble sett på som velegnet for å utøve de verste gjerninger: «Men den(n)e Odins, hans store // konst og visdom som hand brugede, med fölgede saa overmaade megen arghed, og ondskab og græselige Ugierninger, at mænden(n)e skam(m)ede sig ved at bruge det».⁴³ Derfor ble kvinner, gudinner, befalt å hjelpe prestene, «og tage det Hæbligste före sig thi de skam(m)ede sig icke som mænden(n)e gjorde. Og dette er og meget at beklage hos og iblant Finnerne.»⁴⁴ Også her ser vi en sammenligning mellom det som Isaac Olsen oppfatter som norrøn tro og forestillinger blant samene, og det blir repetert senere i teksten:

Den(n)e sin Odins (...) fiolkunniga [fiol = for meget], det er mangfoldige kundskab og konst, med seid, det er trolldom og Dievelens magt, og galdran, det er besværelser og manelser, Runer og skriff, lærde hand alle sin(n)e guder og gudjnder, det er de som hand hafde for ornet til at tage vare paa, og Raade for offret, og döm(m)e i mellem lands folkene, og gud-Jnderne, de qvinder som var forordnet at hielpe dem, med af guders offeringer og tage sig det Hæsligste an som mænden(n)e skam(m)ede sig ved at giöre.

Og de Odins konster, blef siden vidt udsprædt, og lenge brugt i blant men(n)isken(n)e indtil den(n)e dag. saa har icke heller finerne mist sin par[sic.] der af, men bekom(m)et ret hofvet sumen og End til overs, meere End Nock. [Artikkelforfatternes uthevinger.]⁴⁵

38. IO kopibok, Del I, s. 10–11.

39. IO kopibok, Del I, s. 13.

40. IO kopibok, Del I, s. 13.

41. IO kopibok, Del I, s. 13.

42. IO kopibok, Del I, s. 30.

43. IO kopibok, Del I, s. 11–12.

44. IO kopibok, Del I, s. 12.

45. IO kopibok, Del I, s. 14.

Førkristne norske konger og trolldom

I tilknytning til kopibokens kobling mellom norrøn mytologi og samenes trolldomskunst, bringes også inn de førkristne norske konger og deres utøvelse av trolldom. Ofring til gudene vektlegges sterkt i kongenes maktutøvelse, og denne ofringen framstilles som virkningsfull. Likeså framstilles samisk trolldomskunst som farlig og uønsket, og Eirik Blodøks' rival «Motle finde Konge i de tider, som Raade over findmarcken og Norland (...) den agtet icke Harald Haarfager». ⁴⁶ Begge de to berømte samiske trolldomskyndige kvinner i norsk historieframstilling, Snefrid og Gunhild, er nevnt i kopiboken. Vi får høre om Snefrids møte med sin husbond Harald Hårfagre, som hun fikk fire sønner med. Videre berettes det om kongens holdning til samisk trolldom: «Kongen maatte ilde lide finner for deris trolldom skyld». ⁴⁷ I tillegg sies det at han ikke kunne «lide trolldom End dog hand var En Hedning». ⁴⁸ Det fortelles også om Gunhilds møte med Eirik Blodøks, som ble hennes mann. Kong Motle var den som lærte Gunhild trolldomskunst. Ved Gunhilds hjelp fikk Eirik Blodøks tatt av dage to sterke samiske trollmenn, og i kopiboken beskrives deres kunst slik gjennom Gunhilds røst:

de kunde spore faa lige som hunde, det er de kunde tage lugt og vær og lufft og recke vej og spor, og far vej, effter folk og Creatur og Diur hvor de gaa lige som hunde. Baade paa tør Jord og frosen, og kunde saa vel løbe paa skjer, at intet Diur kand und løbe dem, de have og alt det de ville begiere og have med deris trolldom konst, // saa konstig ere de, at de kunde tvinge Dievelen til a(t) skaffe dem alt det de vi(l)de med deris Galdren, og naar de Run(n)er sig i Dualen kunde de fare i alle Land, og om kr[i]ng ald verden og hente tie(n)der der fra (...) og naar de bliver vred da skielver Jorden under dem, og hvad Levendis Diur da kom(m)er for deris öyen, maa störtte ned lige som det vare dödt og bliver de saa for gifftig er da deris öyen af gan, og naar de Runer og galdrer eller gan(n)er, og giör gan // Da maa Jorden Reffne og biergue og steen(n)ene bröste for dem, og der for kaldis de gan konger, og paa deris Maall Noide. ⁴⁹

Endring i tekstlig modus

Fra en noe uskyldig begynnelse, der formålet åpenbart er å bidra med spennende historiefortelling av mytologisk karakter og med førkristne norske konger innlemmet, er teksten hurtig over i et modus der siktemålet er å vise den førkristne roten til samenes hedenskap og utøvelse av trolldom. De ovennevnte eksempler viser at i løpet av få sider i kopiboken beveger framstillingen seg over i et alvor som har med trosforestillinger å gjøre, både i den samiske befolkningen og hos Isaac Olsen selv. Odins meritter og hans evne til seier både på det fysiske og åndelige plan kobles til det overnaturlige plan og hva han kan utrette i så måte. En fortelling som til å begynne med framstilles som en heltedåd, snus om til å bli noe uønsket ved at trolldom kobles inn. Dette bringes opp til samtiden og de samiske samfunn ved en parallellføring, og teksten blir til en beretning og en uttalt ambisjon om noe som må bekjempes. Dette tydeliggjøres også i kopibokens framstilling ved de kristne kongers inntrøden i kongerekken og deres behandling av trollmenn. Olav Tryggvason «lod lÿþe og

46. IO kopibok, Del I, s. 52.

47. IO kopibok, Del I, s. 54.

48. IO kopibok, Del I, s. 62.

49. IO kopibok, Del I, s. 56–58.

kundgiöre alle troldmend, og de som fore med saadan(n)e konster fredlöse og at röme Landet eller brændis».⁵⁰

Hvorfor skjer denne utviklingen i teksten? Ser vi på kopibokens første del som et underlag for læreren Isaac Olsen og hans formidling, fortolker vi det på den måten at han har fått kjennskap til en kunnskap som han ikke hadde da han kom til Finnmark. Selv om denne delen av kopiboken ikke kan nøyaktig dateres, mener vi det er grunn til å tro at teksten i Del I ble til etter at Isaac Olsen hadde oppholdt seg relativt kort tid på prestegården på Magerøya, og trolig etter at han hadde begynt med sin omreisende virksomhet som lærer. Grunnen til denne antakelsen er at den kunnskapen som vi ser han har tilegnet seg om samiske forhold og de koblinger han foretar mellom det norrøne og det samiske, tvilsomt kan gjøres med historiekunnskapen fra Katedralskolen i Trondheim. Vi ser fra kopibokens skriver klart uttrykt at forestillinger om trolldom og det «språk» som knyttes til trolldom i den samiske kulturen – og da språk forstått som et begrepsapparat som omfatter både tenkning og utøvelsen i praksis – bør utslettes fra samenes mentalitetsfære. I stedet skal kristendommen inn med forkynnelse på samenes eget språk. Denne sammenhengen var faktisk Isaac Olsen den første til å vurdere. Med sitt sterke ordvalg og gjennom et bevegende stilleie blir Isaac Olsen meget tydelig i sin oppfatning av samenes utøvelse av trolldomskunst. Han framstår som overbevist om denne kunstens eksistens og virkekraft. Det kommer fram en inderlighet som tilkjennegir Isaac Olsens egne emosjoner, der formuleringer som «indplantet og indgred i deris hierterod, og ind tröckt og ind hugen, og ind groven i deris hierte» understreker hvor innvevd han oppfatter at trolldomskunsten er i den samiske verden av trosforestillinger. Her er det ikke snakk om noe ytre, men noe som gjennom språklig repetisjon framstilles som at det går langt «inn».

Botemidlet

Imidlertid påpeker ikke Isaac Olsen bare de oppfatninger og den utøvelse som han mener må endres. Han har også botemidlet, og han er like overbevist om det; Gud vil ved sin allmektighet gjøre de endringer som må til; ved Guds hjelp kan de uønskede trosforestillinger fjernes blant samene. Og det er trolig ut fra en slik overbevisning at sporen til Isaac Olsens virke, ikke bare som lærer, men også som forkynner, trer fram. I kopibokens første del fornemmes et engasjement som stadfester at hans virke skal favne videre enn en vanlig lærergjerning. Han signaliserer at han trosmessig står på et fundament som er annerledes enn det fundament han oppfatter blant den befolkning han skal virke blant. Det er i dette spenningsfeltet at det senere skal vise seg å oppstå en tillitskrise mellom Isaac Olsen og de samiske samfunnene han oppholder seg i og har sitt virke i. Allerede i kopibokens første del, som åpenbart er skrevet i løpet av hans tidlige år i Finnmark, kan vi ane en problematikk som skal vokse seg dramatisk etter hvert. Dette berører nerven i misjonsvirksomheten, men for Isaac Olsens eget vedkommende skal det også komme til å manifestere seg i konkrete konflikter og kroppslig belastning.

Vi oppfatter ut fra kopibokens første del at Isaac Olsens virksomhet som lærer i Finnmark inkluderer flere momenter. Det ene er hans ønske om kunnskapsoverbringelse, særlig historiske beretninger. Dette er et område for en vanlig lærers arbeid. I tillegg vokser det

50. IO kopibok, Del I, s. 91.

fram en utvidelse av denne ambisjonen. Fra et utgangspunkt med fokus på norrøn historie og mytologi, skapes en forbindelse via trolldomsideer til den samiske verden. Etter å ha påpekt denne forbindelsen er det at Isaac Olsen gir uttrykk for at de gamle forestillingene om trolldom fremdeles eksisterer i den samiske verden. Dessuten at hans egen oppfatning er at disse forestillingene bør utslettes og at dette bare kan skje ved hjelp av den allernådigste Gud. Det er gjennom denne forbindelsen at en virksomhet som omreisende lærer kan innbefatte misjon og kristen forkynnelse. Dette synspunktet kommer til uttrykk i første del av kopiboken, som vi mener det er grunn til å anta ble skrevet godt før biskop Peder Krog fra Nidaros på sin visitasreise til Finnmark sommeren 1708 utstedte sin instruks om formell ansettelse av Isaac Olsen.

FORKYNNEREN

Isaac Olsens rolle i Finnmark fikk et betydelig løft da biskop Krog i Vadsø den 9. juli 1708 overleverte en instruks som inneholdt ti punkter om hva Olsens virksomhet skulle omfatte.⁵¹ Vår forståelse er at denne instruks ble utstedt på grunn av at navnet Isaac Olsen på dette tidspunktet var kjent blant så vel geistlig som verdslig øvrighet i Finnmark, og at han var betraktet som en kunnskapsrik person. Det vites ikke hvor lenge Isaac Olsens omreisende virksomhet har pågått, men i instruks benyttes en formulering som slår fast at «Jsack olßön skal *continuere* Ved finnernis information (...) og Catichzere(lat) Folckene og Særligen Ung Domen, alt som hand kand fore finde ded meste gavnligt at Være, med aller störste fliid og Vindskebelighed.» [Forfatterens kursivering].⁵² Så når vi her snakker om forkynneren Isaac Olsen, innbefatter dette også hans arbeid med katekisering. Utgivelsen av instruks betyr at øverste geistlige i Finnmarken og Nordlandene er informert om Isaac Olsens kompetanse, og åtte år før misjonen i Finnmark formelt påbegynnes, skriftfester biskopen de oppgavene som han ønsker at Isaac Olsen skal ivareta. Den unge læreren skal ta hånd om et stort geografisk område: Tana, Laksefjord, Varanger og Porsanger. I de ulike bygdelag skal Isaac Olsen enten i et hus eller en gamle forsamle «Saa mange som hand Kand over Kome, og under Viise dem udi bön og sang, Læsning og skrivning Saa Viidt hand for maar».⁵³ Instruks antyder også metodisk framgangsmåte:

Naar Hand læser for dem udi Postilen saa skal hand udtage Een liden *histori* om Christo, om hans Giærninger og lidelser, om *Sacramenterne*, eller om de hellige Patriarcker, Konger og *Apostler*, og for tælle dend den noget Vid löfftiger dog En foldelig, og siden *assvefacere*⁵⁴ gamle saa Vel som unge folck at for tælle dend igien paa det Nordske sprog. [Artikkelforfatterens kursivering].⁵⁵

Forkynner og språklærer

Forkynneren og språklæreren smelter her sammen. Selv om det gjennomgående synet på undervisning blant samene både hos biskop Krog og senere hos misjonslederen Thomas

51. IO kopibok, Del II, s. 332–335.

52. IO kopibok, Del II, s. 332.

53. IO kopibok, Del II, s. 332.

54. *Assvefacere*: å gjøre vant til.

55. IO kopibok, Del II, s. 333–334.

von Westen var morsmålets primat, så kommer det fram her at også opplæring i det norske språk skal tilstrebes forsiktig. I instruksjonen kommer det fram som et argument for å lære norsk at det vil være språket som benyttes i handel, men også at forståelse av det norske språket er nødvendig for å skjønne prekenen, «almuen og ungdomen til det Nordske sprog at forstaa og talle, at læse og siunge, Effter som de bruger Nordske sproget udi ald handel og Vandel, at de Kunde og lære at forstaa Prædickien.»⁵⁶

Sannsynligvis hadde Isaac Olsen på dette tidspunktet lært seg en god del samisk, ellers hadde hans omreisende virksomhet og kommunikasjon med de samiskspråklige vært vanskelig. Isaac Olsen selv var interessert i språk og forsøkte på egen hånd systematisk å lære seg samisk. Det er hevet over tvil at når Isaac Olsen reiste rundt som lærer og forkynner i de samiske samfunn, brukte han selv samisk som undervisningsspråk.

Instruksens påbud

Forkynneren Isaac Olsen skulle leve som han lærte. Ifølge instruksjonen skulle han «Entholde sig ald U-dyd, og beflitte sig med ord og gierninger at op muntre alle til Gudsfrøgt og Christelige Dýder». Påbudet har et høyverdig siktemål, men er samtidig et strengt moralsk krav til en person som reiste rundt og oppholdt seg under kummerlige forhold. Og han skulle holde øynene opp for å oppspore lyse hoder til fortsatt skolegang: «Hand skal beflitte sig at udfinde Nogle unge Drenger som haver good Nem(m)e, og op muntre dem til noget høyere, saa de faa smag paa dýd og læsning, og faa Lýst til at *Emplöyeres* Villigen til störe Lærdom og fuld Komenhed udi skolerne.»⁵⁷ Også under den senere misjonsvirksomheten var dette et sentralt punkt – å finne og å utdanne ungdom som hadde både tilstrekkelig intellektuell kapasitet, språklig forståelse og kulturkunnskap.

Forkynneren Isaac Olsens virksomhet er helt tydelig ut fra instruksens formulering underlagt geistlig øvrighet, både biskopen i Nidaros og den lokale sognepresten, og det kommer klart fram at Isaac Olsens virksomhet skal rette seg inn mot den samiske befolkningen. Til dette hørte en innberetning til biskopen, «hvert aar i det ringeste trende gang skrive mig til om hvor ledis Guds ord, haver frem gang og finnerne Retter Sig Ved under Visningen».⁵⁸ Dette kravet om detaljert rapportering kan vitne om både sterk interesse og behov for streng kontroll fra Nidaros' biskop, men biskopen var faktisk godt kjent i Finnmark og hadde på dette tidspunktet allerede vært der på visitas flere ganger. I instruksjonen heter det også: «Hand skal og Være for pligtet at holde fortægnelser over sine læsninger Ved hvert Böygdslag hvor lenge hand for bliver paa hvert stæd, Samt og indgive aarligeen rigtig Designation over et hvet [sic] böygdslag, saa mange der findis Gamle og unge med deris *Profect.*»⁵⁹

Så langt har vi vært inne på innholdsmessige punkter ved Isaac Olsens virksomhet. Imidlertid var det et stort geografisk område han skulle betjene, og en omfattende logistikk krevdes for at arbeidet skulle la seg gjennomføre. Dette hadde blant annet med privat husvære og kost å gjøre, men også med forsamlingshus, som måttet være av egnet størrelse for dem han skulle undervise og forkynne blant: «Isack Olssen Skal stedse op holde sig

56. IO kopibok, Del II, s. 332–335.

57. IO kopibok, Del II, s. 332–335.

58. IO kopibok, Del II, s. 332–335.

59. IO kopibok, Del II, s. 332–335.

iblant Finnerne, og Effter stedernes leiligheder bra agte de bæste *Commoditeter*, Naar og hvor den störste mengd kand findis Vinter og Somer.»⁶⁰ Også de familier hvis barn nød godt av Isaac Olsens virksomhet skulle gi en gjenytelse, «og spiser da folckene hannem for hvert barn en Uuge, indtil det er gangen Raten om Kring, een heller flere gange, Som de begiærer, for uden hvis Godhed de hannem beviise Vilde». Til det praktiske hører også Isaac Olsens lønn. Han skulle tilkjennes 20 riksdaler av midlene til Vadsø kirke.⁶¹

Varangersamenes sinne

To år etter at denne instruksen ble utferdiget, den 15. august 1710, sendte Isaac Olsen et fortvilet brev til øvrigheten i Finnmark, ved amtmann og prost, der han ber om beskyttelse for sitt liv mot en rasende samisk befolkning i Varanger. Grunnen til deres sinne er at Isaac Olsen har videreformidlet opplysninger om Varanger-samenes hemmelige avguderer og avgudssteder:

Formedelst Den usigelige had tiennerne i Varanger har kast mig over i Det Jeg har aabenbaret deris Hemelige afguderie, og af guds stæder saa og for agtet for dennem Saadan Væderstygeligheg og sorg det er ickun [ene og alene] Dievelens bedrageri // med meere, som Jeg deris Ærværdighed Prousten *Supplicando* haver til Kiende givet, og derfor agter Ufor-Nöden den gunstige öffrighed denne gang der med at besværge Er Jeg Dise aar Voren i saadan forfölgelse hos dennem, at de mange gange har været beraad at slaa mig ihield, og gaar Jeg endnu paa mit lif, som de Visselig har besluttet at slaa mig ihield i aar, hvis De ickke faar mig af öffrigheden Dette aar afskaffed formedelst, sig de, Jeg med min lærdom har for aarsaget dem ald U-lycke her over, at Jeg icke med Trolddom Eller haandslag skal blive af dage taged, Nödes Jeg at söge öfrighedens kraftige *protect* og beskiermelse mot Dise barbarer, ellers formoder Jeg de gunstige lader sig Være angelegne [maktpålagt], eller og Jeg maa aldellis forlade Dennem, og för föie [begi] mig til stift Amtmanden og biskopen, saadan deris Hedinske *brutillitet* [sic.] mod mig at angive, saadan finnernis förfölgelse og had imod mig.⁶²

Her hører vi Isaac Olsens egen stemme henvendt til myndighetene. Han frykter represalier fra samene i Varanger fordi han har gitt opplysninger om deres avguderer til prost Ludvig Paus. På grunn av dette sier Isaac Olsen at samene forakter ham, og ut fra Olsens utsagn i sitatet ovenfor kan man forstå at samenes sterke raseri er begrunnet i at han har misbrukt deres tillit. Et vesentlig spørsmål som kommer opp er da: på hva slags tidspunkt er det Isaac Olsen har gitt fra seg disse opplysningene? I hans bønnskrift fra 1710 uttaler han at same-nes sinne og dertil hørende forfølgelse har vedvart noen år, og at de har truet med å ta livet av ham. Imidlertid er drapstrusselen blitt intensivert det inneværende året.

Paus' relasjon

Går vi så til relevante kilder med det samme spørsmål, ser vi at flere dokumenter kan – på hvert sitt vis – gi deler av svaret. Et interessant dokument i så måte er Ludvig Paus' relasjon fra 1715, der han innledningsvis gir et riss av de aktuelle tilknytningspunktene; situasjoner

60. IO kopibok, Del II, s. 333.

61. IO kopibok, Del II, s. 337.

62. IO kopibok, Del II, s. 338–339.

der han omtaler den store betydningen Isaac Olsens overføring av kunnskaper om samiske trosforestillinger har hatt, ikke bare for de samtidige norske og danske interesserte øvrighetspersoner, men også for ham selv og hans utspørring av samene. For Paus gir nemlig Isaac Olsen full honnør som «den første Autor», i betydningen av at informasjon om same-nes hemmelige avgudssteder samt deres ånde- og djevlenavn ble nedskrevet og overlevert. Isaac Olsen er den som ble «begynder til at de [opplysningene] bleve aabenbarede».⁶³ Paus tilkjenner i sin relasjon tydelig at Isaac Olsen har overlevert slike opplysninger på tre ulike tidspunkt, nemlig i 1709, 1710 og 1711. Særlig årsangivelsen 1709 er interessant i forhold til Isaac Olsens bønnskrift, ettersom Isaac Olsen i året 1710 oppfattet sin egen situasjon som tiltagende kritisk og derfor ba om øvrighetens beskyttelse. Paus skriver blant annet dette i sin relasjon:

Finnernes gamle og endnu hos endeel hem(m)elige dyrkede Afguds Stæder, tillige med deres *familiær* – Aande og dievle, som have hidindtil været skiult og lønlig, men nu, lovet være Gud Herren! Som icke lader en Tödel af sit Ord falde til Jorden, ere de Anno 1709. 1710. og 1711. saa vidt de have indtaget Ad *Finmarkens District* vorden aabenbaarede og Kundgiorte, endeel, ja snart de fleste ved Finne Skole Mester *Jsach Olsen* udj Varanger, endeel og ved min egen hos endeel Finne lapper selv, nöye *Explication* og Efterforskelse, dog besynderligtz var *Jsaac Olsen* den förste *Autor* begynder til at de bleve aabenbarede, som vare saa lenge iblandt Lapperne og Lærde deres Sprog, som icke var skeed paa vor Siide tilforn, ellers havde det nok endnu bleven skiult.

Huilken Kundskab efter gudelig Raadföring ieg icke betenkt at lade blive for mig selv, men besluttet at viise höyere Øvrighed og give den tilkiende, saa vel her i Landet som andre Stæder, paa det saadanne Vederstyggeligheder om skulle fornem(m)es, endnu hos endeel Finne Lapper at være i Hæfd, med forderligste Pligt Kunde udryddes, og saaleedes den sande Guds dörkelse destomeere fort plantes.⁶⁴

Ut fra vår fortolkning er dette et entydig utsagn som understøtter Paus' oppfatning om Isaac Olsens avgjørende betydning for frambringelse og overlevering av den kunnskap som hittil har vært skjult om samiske trosforestillinger. Når Paus bruker ordet «Autor», må det fortolkes slik at han ser på Isaac Olsen som en nedskriver, en forfatter av tekst. I tillegg er Olsen den aller første som setter ned på papir en rekke uttrykk og betegnelser som beskriver samenes utøvelse av religion og deres forestillingsverden. Dette har aldri skjedd på norsk side tidligere, «paa vor Siide tilforn». Hadde ikke Isaac Olsen tilegnet seg det samiske språk og kunnskap om den samiske religion, hadde dette ennå vært et skjult område; ellers «hadde det nok endnu bleven skiult». I tillegg til betydningen av å få denne kunnskapen skriftliggjort, er den blitt tilgjengeliggjort for Paus selv når han skal utspørre samene, hans «nöye *Explication* og *Efterforskelse*». Den informasjon som skolelærer Isaac Olsen har skriftliggjort, blir et grunnlag for prost Ludvig Paus når han som geistlig person samtaler med og eksaminerer samene individuelt. Ettersom samenes trosforestillinger ennå sies å være holdt i hevd, er det Paus' teologiske og geistlige oppfatning at det er en plikt å få den praksisen som kan påvises hos samene uttryddet, slik at kristendommen får innpass. Alt dette er et resultat av Isaac Olsens arbeid.

63. Det Kongelige Bibliotek, København, Kall 228,2°, pag. 159.

64. Det Kongelige Bibliotek, København, Kall 228,2°, pag. 159.

Instruks for helligdagsvektene

Ytterligere et dokument som retrospektivt kan belyse Isaac Olsens situasjon i 1710, da han skrev sitt bønnskrift, er instruks for helligdagsvektene, skriftfestet av Paus og Lorch 4. august 1711 i Vadsø. Denne instruks finnes i to nedtegnelser; den ene befinner seg i Det Kongelige Bibliotek i København; den andre er innført i Isaac Olsens kopibok.⁶⁵ Vi har sammenholdt disse to tekstene og funnet at innholdet i dem er identisk, men at kopibokens eksemplar avviker litt når det gjelder ortografiske løsninger og spesifikke innholdsmomenter som går på samiske trosforestillinger, der Isaac Olsens kopibok er noe mer utfyllende. Begge nedskrivningene er kopier, og dette er markert i overskriften. Imidlertid er det interessant at skriftfestingen i Isaac Olsens kopi er foretatt på den måten at alle navn som betegner samiske offersteder, gudenavn, djevenavn og geografiske navn er innført av Isaac Olsen egenhendig. Det må bety at Olsen selv må ha vært til stede ved innføringen av dette dokumentet i kopiboken, og at hans språklige kompetanse har vært nødvendig for en kyn-dig ferdigstilling. Instruks om helligdagsvektene som er innført i Isaac Olsens kopibok, er underskrevet av Erich Lorch og Ludvig Christian Paus, og i tillegg Pastet Prapositz.⁶⁶ Dokumentet er ikke egenhendig underskrevet av Lorch og Paus, men har anførselen L:S:, Loco Sigilli.⁶⁷ Sammenligner vi dette med tilsvarende dokument i Det Kongelige Bibliotek i København, ser vi at dette er underskrevet med anførselen L:S: «Erich Lorich Amtmand i Findm.» og «Ludvig Christian Paus Proust i Øst-Findm.»

Instruks om helligdagsvektene skulle sikre at de kristne helligdagene ble overholdt. Skolemester Isaac Olsen har allerede på dette tidspunktet fått en betrodd posisjon gjennom å etterforske, peke ut og være med på å avstraffe ved brudd på kirkeforordningen, bestemmelsen om helligdagsvektene. I praksis er det slik at Olsen samt sognepresten skal se til at bestemmelsen for helligdagsvektene blir overholdt. I tillegg nevnes en person i hvert kirkesogn som er oppnevnt for å rapportere til presten om brudd på forordningen. Ved overtredelse skulle først gis en broderlig advarsel. Hvis det ikke hjalp, skulle overtredere overleveres til lensmannen og straffes strengt med gapestokk, halsjern og «anden haardeligen straff», til og med bannlysning, etter forseelsens beskaffenhet.⁶⁸

Instruks består av ti punkter og begynner med disse ordene: «Ach Herre hielp Ach Herre Lad dette Vel lykckis Amen.»⁶⁹ Så følger en beskrivelse av hva som skulle slås ned på og hva straffen skulle være for overtredere. Deretter følger flere punkter som går direkte på samisk religionsutøvelse, for eksempel ofringer på ulike steder og til ulike guder: « (...) offre til Træer, ferske Vande, steen, backe og bierge, nemlig Miesk Vare Niede Vare styrren alda Morild Jbmel Passe (...) ja til Satan self Noidi gadzer og Julle Gadzer.»⁷⁰ Interessant er det at i Isaac Olsens kopibok er det sammenlignet med instruks, slik den finnes i nedskrivning på Det Kongelige Bibliotek, tatt inn et lite tillegg når det gjelder navn på djevler. På slutten av oppramsingen av djevenavn er føyd til noen ekstra

65. Det Kongelige Bibliotek, København, Håndskriftsamlingen, Kall 228,2°, fol. 164a–169b; IO kopibok, Del II, s. 276–296.

66. Den siste signaturen kan muligens være navnet på skriveren, men dette er noe usikkert.

67. L:S:, I stedet for en signatur.

68. IO kopibok, Del II, s. 281.

69. IO kopibok, Del II, s. 276.

70. IO kopibok, Del II, s. 285.

navn i Isaac Olsens kopibok, «Perckel gadze, Stalla g(...)nis, govitter hvilcke Dievele-Dörckelser, ordspörgelser og Raadförelser de paa sine P(...) tider skal öve».⁷¹ Instruksen påtaler også samens omdøping av barn, som gikk ut på at man etter at barnet var døpt i kirken, vasket av den kristne dåpen hjemme, «de jo strax med en anden Dievele Daab om døbte dem».⁷² Også nattverdens sakramenter er i instruksens beskrevet som nedverdiggende omtalt av den samiske befolkning. Brødet gikk under navnet «Kage Skallo», som betyr eggeskall, et næringsmiddel uten næring. Vinen benevnes som «snæirro kuschz», musepiss.⁷³

Dessuten omtales samenes trolldomsvirksomhet, og det sies i klartekst i instruksens punkt 6 at trollmessen må forhindres. Det «Maa og sees effter at ald R(u)//nen og Jöygen og gand Viisers sang i alle huuse og hos alle bliver af skafede».⁷⁴ Det beskrives i instruksens at den religiøse lederen, noaiden, reiste omkring mellom de ulike bygdelag og tok betaling for sine «Dievele Konster». Slike personer skulle helligdagsvektene og Isaac Olsen «flittelig effter forske», og når disse reiste omkring, «sin Dievele Lærdom og Lön at söge», så skulle de «da hannem strax bunden Lænsmanden at Lævere som bemelte Noaid under Fængsels Tvang siden til öffrigheden frem sender».⁷⁵ Også kjønnsdimensjonen berøres i instruksens, denne gang et særlig forhold som gjelder fruktsommelige kvinner, der det i punkt 8 står følgende: «De frugt somelige [gravide] qvinders Hundeoffer maa med ald nickeherhed [nidkjærhet] for hindris, og icke for dölgis.»⁷⁶

Instruksens om helligdagsvektene gir for første gang i skriftlig form en detaljert nedskrivning av en rekke forhold knyttet til samisk religiøs utøvelse. Både nedskrivningen av samiske navn og uttrykk og nøyaktighetsgraden er ny innenfor offentlig dansk-norsk forståelse. Instruksens er etter vår oppfatning meget viktig når det gjelder å få et innblikk i den oppfatning geistlige så vel som verdslige myndigheter hadde av fryktinngytende samisk religionsutøvelse og samisk forestillingsverden. I denne sammenhengen trer Isaac Olsen fram med større betydning enn de andre vekterne som er tiltenkt «at staa skolemæsteren Jsack Olsen bi».⁷⁷ Instruksens styrker en oppfatning av at Isaac Olsen gjennom den kunnskap han innehar og den posisjon han har blant den samiske befolkning, er en særdeles verdifull person for øvrighetens representanter både i Norge og i Danmark.

Povel Resens beskrivelse

Isaac Olsens betydning for kunnskap om det samiske framheves også i dokumentet som nedtegnes om forholdene blant samene i Finnmark, nemlig norske Povel Resens beskrivelser gjort etter en reise nordover i tidsrommet 1706–1708. Mandatet for denne reisen, som var utstedt av kongen i København, Frederik IV, var tredelt: «For det første skulle han bli kjent med samenes sosiale situasjon og religion. For det andre skulle han kartlegge svensk misjon og administrasjon i samiske områder. For det tredje skulle han inspisere de norske embets-

71. IO kopibok, Del II, s. 286.

72. IO kopibok, Del II, s. 288.

73. IO kopibok, Del II, s. 288.

74. IO kopibok, Del II, s. 290–291.

75. IO kopibok, Del II, s. 292.

76. IO kopibok, Del II, s. 292.

77. IO kopibok, Del II, s. 293.

mennene og deres innflytelse i nord.»⁷⁸ Resultatet av denne reisen ble to relasjoner, den ene av 1707 og den andre av 1708, samt 13 bilag til disse.⁷⁹ Relasjonen av 1707 kan faktisk belyse Isaac Olsens tidlige virksomhet i Finnmark. Resens opphold i Øst-Finnmark fant sted sommeren 1706.⁸⁰ Hans inntrykk av den samiske befolkning var at kunnskapen varierte fra at de i Salten og Senja fogderi var «meget slætte informerede» til at de i Troms var «nogenledis bædre» og at de som bodde i områdene Alta, Korsnes, Kvalsund var «goede Christne». Noen i Tana, og særdeles de som er kommet fra fjellet i Torne Lappmark, «hvilke kand smugt læse udi Findshe bøger».⁸¹ I denne sammenhengen betyr «Findsche» på det finske språk. Grunnen til at samene i Varanger skilte seg ut var at de hadde hatt en god lærer, som Resen også møtte.

De bæst-Informerede af Lapperne, som Jeg forefandt, var udi Annexe, Varanger, beliggende till Vaardøes kald, hvor Provsten hafde beshikket een smuk, stille, skichelig og ædruelig karl, ved nafn, Isaac Olsøn, som menigheden af Lapperne saa smukt har *Informerit*, at de ikke alleeniste findis bædre, end mange andre Nord-Mænd udi deris Christendom og Børne-Lærdom.⁸²

Når Isaac Olsen her løftes fram som en eksemplarisk lærer, er det fordi han har gjort positivt inntrykk på Resen. Det er derfor nesten med beklagelse at Resen må innrømme at han ikke kan imøtekomme Isaac Olsens forespørsel om å bli fast konstituert som lærer for samene i Varanger, «da hand ingen magt eller møndighed hertill hafde».⁸³ Heller ikke prosten kunne gi et positivt svar på dette ønsket. Isaac Olsnes flid understrekes av Resen:

Og effterþom de boor noget adshildt fra hin anden, opholde hand sig nogen tid paa dend eene stæd, og nogen tid paa dend anden stæd, effter Aarets beshaffenhed, Functionen af fyldist-giøre, saa at Lapperne der meget tiltager udj deris Saligheds kunsshab, og har hand end lært adshillige af deris ungdom at shrive, saa vell udj deris eget Sprog, som i de Nordshe Sprog, saasom hand paa en kort tid har gjort sig det Lappishe Sprog vell mægtig.⁸⁴

Det kommer klart fram her at på tidspunktet for møtet Resen hadde med Isaac Olsen, som var i 1706, altså tre år etter at Isaac Olsen kom til Finnmark, hadde Olsen allerede tilegnet seg så mye samisk at han kunne bruke det i en undervisningssituasjon både muntlig og skriftlig. Dessuten kommer det fram at han måtte ha påbegynt sine reiser som lærer i Varanger meget tidlig. Videre må Isaac Olsen ha hatt en sterk dedikasjon til undervisningsarbeidet, i og med at han anmoder om å bli fast konstituert som lærer for samene i Varanger. Enn videre kommer det fram av Resens relasjon at samene på dette tidspunktet uttrykker seg i positive vendinger om Isaac Olsen og hans arbeid. Dermed ser man at i en tidlig fase av Isaac Olsens lærervirke i Varanger ønsker han selv å fortsette arbeidet, og den samiske befolkningen ønsker å ha ham der og ta imot den lærdom han kan gi.

78. Anders Løov, Margrethe Løov, Åke Jünge, *Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706–1708)*, Dovletje, *Kildeskrifter til sørsamisk historie VI*, Saemien Sijte, Snåsa 2014, s. 4.

79. Anders Løov m. fl., *Povel Resens beskrivelser*, s. 3.

80. Anders Løov m. fl., *Povel Resens beskrivelser*, s. 25.

81. Anders Løov m. fl., *Povel Resens beskrivelser*, s. 70.

82. Anders Løov m. fl., *Povel Resens beskrivelser*, s. 70.

83. Anders Løov m. fl., *Povel Resens beskrivelser*, s. 71.

84. Anders Løov m. fl., *Povel Resens beskrivelser*, s. 72.

Biskop Peder Krogs visitasberetning

Det siste dokumentet som vi her vil ta opp for å belyse Isaac Olsens virksomhet som skolelærer og forkynner i Finnmark, er biskop Peder Krogs beretning til kongen av 26. mars 1709 – en beretning som ble til etter en visitasreise på kongelig befaling.⁸⁵ I denne beretningen påpeker Krog at det ikke var «ded mindste øyemerke» etter det som var intendert i oversikten over kirker, skoler og prester for samene, datert 18. november 1707, utstedt av kong Fredrik, der bygging av kirker og skoler for samene samt prester for samene var satt opp som en prioritert oppgave.⁸⁶ På denne reisen møtte biskop Krog skolelærer Isaac Olsen i Varanger sommeren 1708:

Ved Warangeren, hvor jeg haver forefunden dend af Eders Kongl. May^t allernaadigst nævnede Isaac Ollessøn, som her i Skolen var kommen til tertiam Classen. Dendne Person haver nu paa fire aar opholdt sig udi Warangeren hos Finnerne, haver vandt sig til baade at tale, conversere og leve med dem, saa han er synderlig afholdt af dem, og have oplært baade gamle og unge udi deres Christendom med større frugt end jeg skulde formodet.⁸⁷

Når biskop Krog nevner at Isaac Olsen har vært lærer i Varanger i fire år, betyr det at han begynte sin omreisende lærervirksomhet i 1704, kort tid etter at han kom til Finnmark, noe som igjen trolig betyr at han trolig var i Kjelvik bare rundt ett år. Det kommer fram i biskopens beretning at Isaac Olsen har lyktes med sin forkynnelse og at han er avholdt av den samiske befolkning der han har virket og levd. Biskopen framholder også, med bakgrunn i flere visitaser i området og med framheving av «et Finnebarn udi ottende aar» som til fulle kunne imponere med sin kristendoms kunnskap og salmesang, at samene i Varanger stod i en særstilling:

Dedte aldt sammen dependerede af Isaac Ollessøns tro-flittige information, der og ved sin omgang med dem saavel paa fjeldet som ved botnene have givet mig een langt vissere og meere *distinctam notitiam*, ikke alleene om ald Finnernes væsen og adfær inden og uden huus, *superstition, oeconomie*, handel og vandel, men særligen hvorledes ded kand indrettes med Kirker, Skoler og Præster, som ded Landet og folket bæst kunde beqvemme.⁸⁸

På grunn av at samene i Varanger ved Isaac Olsens undervisning «ere preparedede at de nu kunde høre Prædikken, fatte og beholde noget derav»,⁸⁹ foreslår Krog at gamle Vadsø kirke skal flyttes til et sted hvor det er lettere for samene å ta seg ned fra fjellet eller komme til med båt. Biskopen må forstås slik at han vurderer Varanger-samene som kunnskapsrike nok til å ha utbytte av kirkegang. Med hensyn til språksyn har Krog den oppfatning at undervisning blant samene må skje på morsmålet, men sier likevel at «Finnerne ere meget lærevillige og begjærlige efter det danske sprog».⁹⁰ Også kjønnsperspektiv bringes inn av

85. Kristian Nissen, «Bidrag til Finmarkens kirkehistorie. I. Biskop Peder Krogs beretning til kongen 26. mars 1709 om visitasreisen i Finmarken 1708». *Norvegia Sacra – Aarbok til kunnskap om den norske kirke i fortid og samtid*. Andre aargang, 1922, s. 115–125, på s. 116.

86. Nissen 1922, s. 121.

87. Nissen 1922, s. 121.

88. Nissen 1922, s. 122.

89. Nissen 1922, s. 122.

90. Nissen 1922, s. 122.

biskopen. Han sier at mennene har mer omgang og lettere tilgang til å lære dansk, mens kvinnene «de ere altid hjemme, og bliver derfor vores Sprog ikke saa vel bevandte og taler ded Lappiske med deres børn».⁹¹ Isaac Olsen hadde undervist dem i deres gammer «i vort Sprog, hvilket de gjerne hører; og saaledes maa vores Sprog hos dem efterhaanden forplantes, og kan lettelig skee, naar de lære at læse udi bog».⁹²

Interessante opplysninger kommer fram om metodikken Isaac Olsen benyttet seg av i sin undervisning. Selv beklaget han seg høyligen over bokmangel, noe som førte til at han når han på et sted – omtrent i løpet av en måneds tid – hadde lært samene noe og så måtte reise videre, hadde de ikke bøker å lese i, og han måtte derfor «skrive ded paa papiir, og efterlade dem ded indtil hand kommer igjen, saa vide de ded».⁹³ Ikke bare var undervisningsmateriell mangelvare for Isaac Olsen; også andre praktiske bekvemmeligheter som godt arbeidslys og nye klær var det knapt med, noe biskop Krog merket seg: «Hand lider ondt, og haver stor taalmodighed, og ved at føye sig efter Finnerne, saa elsker de ham.» De dårlige forholdene hadde helt klart å gjøre med den økonomiske situasjonen som Isaac Olsen befant seg i. Han var i 1704 blitt betalt tre riksdaler av Vadsø kirkes midler, et beløp som var beordret av prost Paus.⁹⁴ Imidlertid hadde amtmann Lorch innsigelser mot dette da kirkeregnskapet skulle godkjennes og sendes inn.⁹⁵ Nå ville biskop Krog betale Isaac Olsen noe mer, og han bevilget 20 riksdaler fra Vadsø kirke i tillegg til at han ville ha kongen til å innvilge en fast avlønning til Olsen, på samme måte som Sveriges kronens misjon var blitt organisert.⁹⁶

Årsaken til samenes sinne

Etter denne gjennomgangen er det tydelig at ovennevnte spørsmål som er søkt besvart, om når tillitsbruddet skjedde mellom Isaac Olsen og samene i Varanger, så tydeliggjør både Resens relasjon av 1707, som viser til et faktisk møte mellom Resen og Isaac Olsen i 1706, samt biskop Krogs innberetning av 1709, som viser tilsvarende til et faktisk møte i 1708, begge at Isaac Olsen på disse tidspunkter var avholdt i den samiske befolkning i Varanger og at han selv ønsket fortsette lærer- og forkynnervirksomheten der. Når det gjelder årsaken til samenes sinne i 1710, nemlig at Isaac Olsen skal ha fortalt til myndighetene noe om samenes hemmelige avgudssteder, kan grunnen ut fra dokumentene spores to steder. Det ene stedet er biskopens instruks av 9. juli 1708, der det står at Isaac Olsen skulle rådføre seg med sognepresten og følge hans råd. I tillegg skal han rapportere til biskopen minst tre ganger om året. I kjølvannet av disse formuleringene kan det ha seg slik at informasjon Isaac Olsen får tilgang til gjennom sitt arbeid blir videreformidlet til øvrighetspersoner, og dette vil gjelde også informasjon om religionsutøvelse. Det andre stedet som kan gi oss noe av svaret på samenes sinne, og som beskrives som et dramatisk og tiltakende sinne i 1710, er instruks for helligdagsvektene. Som vist ovenfor, både ut fra dokumentet som befinner seg i København og ut fra innførsel i Isaac Olsens kopibok, er dette første gang navn på samiske guder, djevler, offer-

91. Nissen 1922, s. 122.

92. Nissen 1922, s. 122.

93. Nissen 1922, s. 122.

94. IO kopibok, Del II, s. 338.

95. Løøv m. fl. 2014, s. 71.

96. Nissen 1922, s. 123–124.

steder og navn på samiske utnevnte vektere blir nedfelt på papir. Fra Paus' side er det rimelig å tro at han i dokumentet som er datert 1711, viser til sin utspørring av samiske personer i årene like før. Det vil da være trolig at han under sin eksaminasjon tilkjennevir at han vet om de samiske helligdommene, men også gjerne vil vite mer. De som ble utspurt, vil nødvendigvis fortelle i sine bygder om hvordan de ble eksaminert. Den som har gitt Paus denne hemmelige informasjonen, som ellers bare er tilgjengelig for de innvidde samene, kan ikke være andre enn Isaac Olsen. Det er da rimelig å slutte at samenes sinne i 1710 sannsynligvis har sammenheng med hva de erfarer har kommet myndighetene for øre like før.

AVSLUTNING

En oppsummering av hvem Isaac Olsen var som lærer og forkynner, vil først innbefatte betraktninger av pedagogisk art. Trolig ble de historiske framstillingene som vi ser nedskrevet i kopibokens Del I i første runde brukt for å formidle kunnskap til elever som det falt i Isaac Olsens lodd å undervise. Trolig ble stoffet brukt av Isaac Olsen i hans omreisende virksomhet som lærer blant den samiske befolkning i Varanger. Han har benyttet seg av fortellingen for å formidle historisk stoff. Trolig reiste han som lærer rundt i et område der den muntlige fortelling ble holdt høyt i hevd, og der fortellingens struktur også kunne være virkningsfull i en undervisningssammenheng. Det vi ser av nedtegnelser av historisk stoff i Isaac Olsens kopibok, viser bred kunnskap på mange felt, en kunnskap skriftlig nedfelt i kopiboken. Et tidløst aspekt ved en pedagogisk virksomhet trer fram.

Når det gjelder Isaac Olsens forkynnende virksomhet, så trer det tydelig fram gjennom nedtegnelser i kopibokens Del I at de eksisterende forestillinger i den samiske religionsutøvelse er knyttet til førkristen tid. Det er disse som skal avskaffes og utrykkes for at det kan være mulig å ta imot den kristne tro. Ut fra artikkelens rikholdige eksempelmateriale framtrer en forståelse av at Isaac Olsen gjør en absolutt kopling mellom det førkristne og samisk trolldom. Dette er artikkelens viktigste funn, og det er nyvinnende kunnskap. Den måten Isaac Olsen har disponert sitt stoff på, fra mytologiske trosforestillinger og offerhandlinger via de nordiske førkristne kongers ditto forestillinger til samenes hemmelige trolldomsutøvelse, viser tydelig forbindelsen mellom den førkristne og den samiske forestillingsverden. Isaac Olsens overbevisning om og frykt for samisk trolldom er utvetydig, noe vi ser gjennom hans bønnskifter til øvrighetspersoner. Å få samene til å ta imot kristendommen betyr at de må bryte med utøvelse av religion som bunner i førkristen tankegang. Selv bruker Isaac Olsen betegnelsen «hemmelig» om samenes forestillingsverden. I de kildene vi har undersøkt, inkludert Isaac Olsens kopibok, finner vi ingen tegn på at det er katolsk tro som skal overvinnes. Det er ingen henvisning til helgener eller til den katolske kirkens ritualer. I steder er det rikelig med henvisninger til norrøn mytologi og gudeverden. Isaac Olsens kopibok er et dokument som påviser sammenhengen mellom en førkristen forestillingsverden og det Olsen ønsker å bekjempe gjennom sin rolle som forkynner og misjonær. Dette framkommer svært tydelig når man undersøker kopibokens Del I og Del II i sammenheng.

Ut fra de dokumentene som har vært drøftet ovenfor, er det klart at Isaac Olsen, kort tid etter at han kom til Finnmark, av øvrigheten ble betraktet som en person med stort potensial. Kopibokens innhold, særlig Del I, viser at Isaac Olsen hadde stor kunnskap og en systematisk tilnærming til formidling av stoff. Denne arbeidsformen viste seg å gi store resultater både når det

gjaldt det pedagogiske og det forkynnende aspekt av hans virksomhet. Allerede etter få år i Finnmark var han på vei til å bli en kjent og ettertraktet person på grunn av sin innsikt i et lite, men særegent felt. I 1708 formidler biskop Peder Krog til kongen i København: «Effter slik hands befundne forhold skal Jeg icke und lade aller under Daniste [sic.] røst at fore drage hans Kongl: Majstet beskaffenheden, saa ded skal gelange til hands gave og forfremmelse.»⁹⁷

LITTERATUR

- Hammond, Hans 1787: *Den Nordiske Missions-Historie*. Kiøbenhavn: Gyldendalske Forlag.
- Hansen, Lars Ivar og Tom Schmidt (1929–1985). «Innledning», i *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*, B. 1–3 (Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt). Bind 3 er redigert av Pedersen, Steinar (2006). *Lappekodisillen i nord 1751–1859: fra grenseavtale og sikring av samenes rettigheter til grenseperring og samisk ulykke*. Tromsø: Avhandling for dr.philos., Universitetet i Tromsø.
- Hoem, Anton 2007: *Fra noidens verden til forskerens: misjon, kunnskap og modernisering i sameland 1715–2007*. Oslo: Novus.
- Hutchinson, Alan 2015: «Samemisjon og samepolitikken» i Hutchinson, Alan og Elstad, Åsa: *I Amtmandens dager*, Nielssen, Alf Ragnar (red.), *Nordlands historie 2*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Høgetveit Berg, Sigrun, Bergesen, Rognald Heiseldal og Kristiansen, Roald E. (red.) 2016: *Towards a Protestant North*, vol. 2 i *The Protracted Reformation in Northern Norway*. Hannover: Wehrhahn Verlag, Serie TROLL 14.
- Leem, Knud 1767: *Beskrivelse over Finnmarkens lapper* (København: Det Kongel. Wæysenhuses Bogtrykkerie af G.G. Salikath). Nyutgave 1975.
- Løøv, Anders, Løøv, Margrethe, Jünger, Åke, Povel 2014: *Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706–1708)*, Dovletje, *Kildeskrifter til sørsamisk historie VI*, Saemien Sijte, Snåsa.
- Nissen, Kristian «Bidrag til Finmarkens kirkehistorie. I. Biskop Peder Krogs beretning til kongen 26. mars 1709 om visitasreisen i Finmarken 1708». *Norvegia Sacra – Aarbok til kunnskap om den norske kirke i fortid og samtid*. Andre aargang, 1922.
- Olsen, Isaac, & Qvigstad, Just 1910: *Om lappernes vildfarelser og overtro* (Vol. 1910, no 4, Skrifter (Det Kongelige norske videnskabers selskab: trykt utg.)). Trondhjem: Selskabet.
- Olsens, Isaac kopibok Del I.
- Olsens, Isaac kopibok Del II
- Qvigstad, Just 1903: *Kildeskrifter til den lappiske mytologi* (Vol. 1903, no. 1, Skrifter (Det Kongelige norske videnskabers selskab: trykt utg.)). Trondhjem: Selskabet.
- Qvigstad, Just 1926: «Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen», i Just Qvigstad (red.). *Zur Sprach- und Volkskunde der Norwegischen Lappen*, b. 5 Oslo: A. W. Brøgger.
- Skanke, Hans 1943: «Epitomes», i *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter: 1* Oslo: A. W. Brøggers boktrykkeri.
- Solberg, O. og Broch-Utne, Martha (red.) 1938: «Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter», *Nordnorske Samlinger 1* (1938). I tillegg er i *Nordnorske Samlinger* publisert følgende tekster med relasjon til det tidlige misjonsarbeidet: «Thomas von Westens undersøkelse til runebyggens forklaring», b. 5, «Tredie Anhang. Runnebyggens betegnelse, med sine characterer og fortolkelse», *Nordnorske samlinger*, b. 5, «Recension af alle Lappiske Ord og Terminis, som i Missions-Historie ere anførte», *Nordnorske Samlinger*, b. 5.
- Vorren, Ørnulf og Hans Kristian Eriksen (1993). *Samiske offerplasser i Varanger*, Tromsø Museums skrifter, XXIV (Tromsø: Nordkalott-Forlaget).

97. IO kopibok, Del II, s. 334–335.